

КЗ БМР Білоцерківська централізована
бібліотечна система імені Петра Красножона

ХРОНОС

Зошит XXIV

Матеріали краєзнавчого клубу
за грудень 2023 року

Під загальною редакцією
Євгена Чернецького

Біла Церква
2023

УДК 908 (477.41-21 Біла Церква)

X 94

Двадцять третє засідання краєзнавчого клубу "Хронос"
було проведено в грудні 2023 р.
у дистанційному режимі

© КЗ БМР БМ ЦБС, 2023

© Автори, 2023

ЗМІСТ

СТАТТІ.....	4
Павлюченко В. Підземні пам'ятки у межах Білої Церкви	4
Чернецький Є. Перетворення Володимира Івановича Темнова на Володимира Павловича Линника у світлі джерел	9
Ярмола О., Велика К. Сторінки життя педагога та краєзнавця Федота Микитовича Іванова.....	16
Мартиненко О., Поліщук О. Юрій Григорович Борисов – агроном з родинного кола Косачів	22
Бурлака С. Парк Слави: історія створення та реконструкцій	33
Бондар А. Стан енергетики та газифікації Білої Церкви в 1944- 1953 роках.....	50
Різник С. Спостереження за археологічно-пошуковими роботами в м. Біла Церква влітку 2023 року.....	57
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	61

Юрій Григорович Борисов – агроном з родинного кола Косачів

Досліджуючи біографію Ізидори Косач-Борисової, як вченого-агронома, автори ознайомились не тільки з її кримінальною справою, але також зі справою її чоловіка – Юрія Григоровича Борисова, який теж був агрономом. У ній увагу привернув один цікавий факт: після звільнення з табору Юрію Борисову у 1935 р. був виданий паспорт за № Э3243286 районним відділом міліції НКВС м. Біла Церква строком на три роки²⁵. Це спростовує твердження, яке автори висунули у статті “Сестра Лесі Українки – викладач Білоцерківського сільськогосподарського інституту”, що Ізидора начебто мешкала у місті разом з донькою²⁶. Таке відкриття вимагає більш детального та глибокого вивчення біографії Ю. Г. Борисова: де він працював, ким та коли під час перебування у Білій Церкві. Ось що відомо з його кримінальної справи...

Юрій Григорович Борисов народився 6 травня 1886 р. в с. Верхівка Копейгородського району Вінницької області²⁷ в дворянській родині, яка володіла 200 десятин землі²⁸.

У 1911 р. закінчив агрономічне відділення сільськогосподарського факультету Київського політехнічного інституту. Отримав фах агронома. “У 1911 році, пробувши 1 рік

²⁵ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 32646, арк. 7, 10, 12, 14, 17, 19.

²⁶ Мартиненко О., Поліщук О. Сестра Лесі Українки – викладач Білоцерківського інституту // Хронос. Матеріали засідання краєзнавчого клубу. Зошит VII. – 2017. – 27 липня. – С. 68.

²⁷ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 32646, арк. 7. Верхівка – село у Ободівській сільській громаді Гайсинського району Вінницької області.

²⁸ Там само, арк. 7.

на службі, я закінчив однорічну учбову команду, звідки вийшов у званні прапорщика" (пер. з рос.)²⁹.

12 квітня 1912 р. обвінчався з Ізидорою Косач у Благовіщенській церкві в Києві. 23 липня 1914 р. у Києві у подружжя народилась донька Ольга. З початком Великої війни, у серпні 1914 р., був мобілізований до Російської імператорської армії. Займав посаду заступника начальника артилерійського парку³⁰.

Того ж року в боях у Карпатах його батарея була "притиснута" до гір та потрапила до німецького полону. "Спочатку перебував у таборі військовополонених м. Секау³¹ (Австрія). Навесні 1915 р. був переведений до табору м. Зальцербад³² у Нижній Австрії. Де знаходився до літа 1918 року. Також перебував у таборі "Кляймюнхен"³³ м. Мюнхен у Верхній Австрії"³⁴.

З грудня 1918 до 1920 р. був головою повітового управління та повітовим агрономом Могилів-Подільського повіту³⁵. У 1920 р. уся садиба його батьків була націоналізована³⁶. З 1 жовтня 1922 до 1924 р. займав посаду директора Могилів-Подільського сільськогосподарського технікуму ім. Е. Я. Селянина³⁷.

²⁹ Там само, арк. 31. Тут та далі тексти цитуються з перекладом на українську мову.

³⁰ Там само, арк. 11.

³¹ Напевно ярмаркова громада Зекау, округ Мурталь, федеральна земля Штірія, Південно-східна Австрія.

³² Зараз Зальцбург, Австрія.

³³ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 32646, арк. 20.

³⁴ Там само, арк. 11.

³⁵ Там само, арк. 15.

³⁶ Там само, арк. 15.

³⁷ Режим

доступу:
<https://Old.library.vn.ua/publications/2011/print/kosach.html>; [https:// Борисов Юрій Григорович/uk.m.wikipedia.org](https://Борисов%20Юрій%20Григорович/uk.m.wikipedia.org)

*Будинок колишнього Могилів-Подільського с. г. технікуму
ім. Е. Я. Селянина. Сучасний стан.*

15 жовтня 1930 р. він був заарештований Київським державним політичним управлінням, за постановою якого був засуджений до заслання “за вимогою Харківської колегії”³⁸. У засланні перебував до грудня 1933 року. Займався виведенням морозостійких сортів буряка.

15 березня 1934 р. Київський агроінженерний інститут було переведено до Білої Церкви та приєднано до Білоцерківського сільськогосподарського інституту (БЦСП)³⁹. Там само й працювала його дружина І. П. Косач-Борисова. Це, ймовірно, й стало причиною його переїзду до Білої Церкви. Працював він інспектором сортово-насінного відділу “Головцукру”⁴⁰, як і деякі викладачі БЦСП, які стали відомими: Володимир

³⁸ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 32646, арк. 10 зв. В оригіналі: “по настоя. Харьков. коллегий”. До 1934 р. столицею був Харків. Відтак вища судова інстанція теж перебувала там.

³⁹ Білоцерківський сільськогосподарський інститут (БЦСП), зараз Білоцерківський національний аграрний університет (БНАУ).

⁴⁰ В оригіналі – “Главсахар”.

Миколайович Лебедев⁴¹, Ольга Кирилівна Коломієць, В'ячеслав Фабіанович Савицький. Це дає підстави припускати, що й Юрій Борисов викладав в інституті.

На селекційно-дослідній станції працював завідуючим відділом та займався селекцією цукрового буряку Олександр Зіновійович Архимович⁴². Саме зі спогадів його дружини Кіри Іванівни Загурської-Архимович стало відомо, що подружжя Косач-Борисових мешкало у Білій Церкві⁴³.

У нашому місті дотепер збереглися будівлі, які колись належали тресту "Головцукор". Одна з них – експериментальна база, яка належала Київському науково-дослідному інституту буряківництва (КНДІ буряківництва). Як відомо, Ю. Борисов якраз й займався дослідженням буряка. Будівля стоїть на західній околиці міста⁴⁴. Місцевим мешканцям вона відома як "селекційна станція"⁴⁵.

Проте вона знаходиться за сім кілометрів від помешкання подружжя. У 1935 р. туди важко було дістатись, адже міського транспорту тоді не було. Значно ближче були "склади Браницьких"⁴⁶, які й досі належать КНДІ буряківництва. Якщо враховувати, що подружжя мешкало на вул. Водопійна. До складів звідти близько 1 км.

У серпні 1937 р. подружжя повернулося до Києва. Перед арештом 1 березня 1938 р. Ю. Борисов працював інспектором сортово-насінного відділу тресту "Головцукор" по Київській області.

⁴¹ Особова справа № 66 Лебедева В. М. // Архів БНАУ.

⁴² Фундатор та перший завідувач кафедри рослинництва у БЦСП.

⁴³ Мартиненко О., Поліщук О. Біографія першого завідувача кафедри рослинництва БЦСП – професора О. З. Архимовича та його дружини К. І. Загурської-Архимович // LXV Краєзнавчі читання імені о. Петра Лебединцева. 23 березня 2023 р. – Біла Церква, 2023.

⁴⁴ Територіально відноситься до Фурської громади Білоцерківського р-ну Київської обл.

⁴⁵ Див.: Додаткова інформація. Селекційна станція.

⁴⁶ Див.: Додаткова інформація. Склади Браницьких.

У постанові, яка була виписана сержантом НКВС Наливайком, зазначено, що звинувачуваному інкримінувалася контрреволюційна націоналістична діяльність (стаття № 54, пункт 10). Вже іншою рукою (начальника слідчо-оперативної групи Клеймана) дописано: "та розповсюдження провокаційних чуток, щодо начебто тяжких умов життя у СРСР. Вихваляння устрою капіталістичних країн"⁴⁷. Тим часом йшлося вже про іншу статтю – № 54 пункт 11⁴⁸. Слід відмітити, що допити щоразу проводила інша особа: спочатку цивільний слідчий, потім сержант НКВС. Допити відбулися 27 квітня, 14 серпня, 28 серпня (двічі) та 22 вересня 1938 року. Виникають питання до допитів 28 серпня. По-перше: чому їх було два? По-друге: чому другий допит не був підписаний слідчим⁴⁹. По-третє: чому не зазначено час, коли проводились допити.

З кожним допитом звинувачень ставало все більше. Якщо у протоколі від 14 серпня його звинувачували в антирадянській агітації та "підривної" діяльності у тресті "Головцукор", то вже 22 вересня йшлося про контрреволюційну та підривно-диверсійну діяльність⁵⁰. До звинувачень додалася і дискредитація органів НКВС: начебто Ю. Борисов заявляв, що НКВС заарештовує невинних людей, критикував партію та керівництво за створення колгоспів, які виявились нерентабельними, та за розкуркулення, зокрема його батька⁵¹. Поза тим йшлося про звинувачення в "експлуатації" робочої сили (20 осіб)⁵², про що згадувалося в "анкеті заарештованого"⁵³. Тим часом у протоколі допиту зі слів самого Юрія записано про 15-16 осіб⁵⁴. Скоріш за все кількість людей, була збільшена, щоб

⁴⁷ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 32646, арк. 1.

⁴⁸ Там само, арк. 8.

⁴⁹ Там само, арк. 16 зв.

⁵⁰ Там само, арк. 13.

⁵¹ Там само, арк. 18.

⁵² Там само, арк. 7.

⁵³ Там само, арк. 7.

⁵⁴ Там само, арк. 11 зв.

покарання було жорсткішим. Подальші допити з арештованим не проводились. Ймовірно від Ю. Борисова домоглися "потрібної" відповіді⁵⁵.

27 вересня був проведений допит свідка Михайла Васильовича Кривинюка⁵⁶, який доводився Ю. Борисову родичем. 22⁵⁷ вересня 1938 р. помічник прокурора по Київській області Чабан підписав постанову щодо утримання Ю. Борисова під вартою у Київській в'язниці⁵⁸.

Врешті Ю. Борисова засуджено на п'ять років виправно-трудових таборів. Термін відбував у містечку Пінєги Архангельської області. Потім термін було подовжено ще на 8 років. Дата та місце смерті Ю. Борисова невідомі⁵⁹.

У висновку щодо перегляду справи від 30 жовтня⁶⁰ 1989 р. записано: "...Борисов Юрій Григорович підпадає під дію ст. 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. "О дополнительных мерах по восстановлению справедливости в отношении жертв репрессий, имевших место в период 30-40-х годов и начало 50-х годов"⁶¹. Юрія Борисова було реабілітовано.

Додаткова інформація

Життєвий шлях Юрія Григоровича Борисова:

1911 р. – закінчив агрономічне відділення сільськогосподарського факультету Київського політехнічного інституту⁶².

⁵⁵ Там само, арк. 18.

⁵⁶ Там само, арк. 35. Див.: Додаткова інформація. Кривинюк Михайло Васильович.

⁵⁷ Там само, арк. 3. На бланку надрукована дата 20 вересня, яка виправлена на 22 вересня.

⁵⁸ Там само, арк. 3.

⁵⁹ Режим доступу: <https://uk.m/Wikipedia.org>

⁶⁰ Там само, арк. 45. На початку документу стоїть 31 жовтня.

⁶¹ Там само, арк. 45 зв.

⁶² Там само, арк. 20.

“...По окончании института я поступил в армию вольноопределяющим. Где прошол учебную команду и выдержал экзамены на прапорщика. В 1914 году во время Империалистической войны я по первой мобилизации был призван в армию и направлен в качестве прапорщика в горно-артиллерийский дивизион...”⁶³.

1911-1912 рр. – “В 1911 я отбывал воинскую⁶⁴ один год. После чего остался в запасе. ...”⁶⁵.

1912 р. (6 лютого – листопад) – Ю. Борисов займав посаду агронома Погребищенської дільниці Бердичівського повітового земства та мешкав з дружиною у м. Погребище⁶⁶.

29.06 (12.07) 1913 – 08.1914 рр. – с. Чернятин поблизу Жмеринки⁶⁷.

1914-1918 рр. – брав участь у Першій світовій війні.

12.1918 – 1920 рр. – голова повітового управління та повітовий агроном Могилів-Подільського повіту.

1.10.1922 – 1924 рр. – директор Могилів-Подільського сільськогосподарського технікуму ім. Е. Я. Селянина.

15.10.1930⁶⁸ – 12.1933 рр. – перебував у таборах.

03.1934 – літо 1937 рр. – інспектор сортово-насінневого відділу тресту “Головцукор” у м. Біла Церква.

літо 1937 – літо 1938 рр. – інспектор сортово-насінневого відділу тресту “Головцукор” по Київській області.

1.03.1938 р. – арешт.

28.09.1938 р. – заарештованому заявлено щодо закінчення слідства⁶⁹.

⁶³ Там само.

⁶⁴ Скоріш за все зобов’язаний був після закінчення ВНЗ відслужити 1 рік у армії.

⁶⁵ Там само, арк. 30.

⁶⁶ Режим

доступу:

<https://Old.library.vn.ua/publications/2011/print/kosach.html>

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, сп. 32646, арк. 7 зв., 10 зв.

⁶⁹ Там само, арк. 39.

9 жовтня 1938 р. – оголошено вирок.

3.10.1940 р. – Ю. Борисов подав скаргу про відмову від своїх свідчень, які дав вимушено (скарга не була задовільнена)⁷⁰.

9.10.1938 – 1941 рр. – перебував у таборах.

Склади Браницьких – пам'ятка виробничої архітектури кінця XVIII ст. в місті Біла Церква. Сучасна адреса – Олександрійський бульвар, 48 (також відома за № 62, який належить й іншій будівлі).

Склади Браницьких, сучасний стан

Склади були збудовані на замовлення Францишка-Ксаверія Браницького в 1788 році. Згодом вони мали назву "Владельческий экономический магазин", або "хлібний склад", у якому зберігався резервний запас збіжжя на випадок неврожаю. У магазин завантажувалось селянське та господарське зерно.

Після скасування кріпацтва онук Францишка-Ксаверія Браницького, Владіслав-Міхал, вирішив продати магазин під казарми для 6-го саперного батальйону, який повернувся з

⁷⁰ Там само, арк. 43.

Кримської війни, та був розквартирований у Білій Церкві. Військові інженери склали проект під назвою "Приспособление магазина под помещение двух саперных рот с прикомандированым к ним учеников батальйона школы 60 человек от двух других рот, всего – 300 человек". Проект пройшов усі інстанції та 16 квітня 1869 р. був затверджений військовим інженером Тотлебенем. Згідно з проектом склади повністю перебудовувались, не враховуючи архітектурних цінностей. З невідомих причин проект не був реалізований. Лише у 1927 р. з метою пристосування під елеваторне господарство селекційно-дослідної станції, споруда була дещо реконструйована. В будівлі до 1941 р. розміщувалось управління селекційно-дослідної станції тресту "Головцукор", яке потім змінило назву на селекційно-дослідну станцію КНДІ буряківництва, якому підпорядковувались відділення дослідної станції, що були розташовані на околицях міста. Як управління селекційно-дослідної станції споруда використовувалась до початку 70-х років ХХ сторіччя.

За планом це прямокутна споруда, понад 100 метрів у довжину, заввишки в два поверхи, вкрита валькованим дахом. Внутрішній простір розділений у подовжньому напрямі спареними опорами на три відсіки. На торцях влаштовано входи до будівлі, відмічені двоколонним портиком "тосканського ордеру". Посередині подовжньої сторони – в'їзд, підкріплений чотирьохколонним портиком того ж ордеру. Рідко розставлені вікна прорізають гладкі стіни. По поздовжній осі будівлі в інтер'єрі розміщувались два ряди дерев'яних колон із консолями, що тримають плоскі перекриття. Споруда є пам'яткою архітектури місцевого значення за № 40⁷¹.

⁷¹ Режим доступу: <https://uk.m.wikipedia.org>. Згідно з даними архіву музею БНАУ.

Селекційна станція – комплекс споруд на заході міста.

Експериментальна база "Олександрія", 2018 р.

Розташована між парком "Олександрія" та лісом "Товстий". До комплексу входять 24 об'єкти та 22 га ріллі. Головний двоповерховий корпус було побудовано у 1934 році. Є згадка про зведення цього комплексу: "С 1929 по 1934 год работал техником-строителем по постройке зданий Белоцерковской селекции"⁷². Утім будівельні роботи вже тривали, за даними архіву музею БНАУ, ще у 1925 році⁷³. Перша назва: Дослідна станція підвищення цукровості буряку тресту "Головцукор". Остання назва: Державне підприємство "Експериментальна база "Олександрія". На території станції також є два двох- та два одноповерхових багатоквартирних будинки (всі вони побудовані ще до Другої світової війни) та близько 10 приватних садиб. Ця селекційна "станція-база" займалась дослідженням підвищення цукровості буряків. Головний корпус згорів у 2003 році.

⁷² Особова справа № 111 Дрозденко Лук'ян Климентійович // Архів БНАУ.

⁷³ Згідно з даними архіву музею БНАУ.

Сергеев Михайло Кіндратович 1905 р. н. – чоловік Ольги Юрїївни Борисової, льотчик ВПС. Загинув у 1941 році. Ольга закінчила Київську художньо-індустріальну школу. Відомо, що з України Ізидора емігрувала разом із сестрою, донькою й онучкою.

Кривинюк Михайло Васильович народився в с. Гнійниця Плужненської волості Острозького повіту у 1871 р. в родині поміщицького садівника. У Київському університеті навчався на природничому відділенні фізико-математичного факультету. 1901 року вступив до Львівської політехніки. 1904 року одружився з Ольгою Петрівною Косач, сестрою Ізидори Косач-Борисової та Лесі Українки. У 1905 р. подружжя мешкало у Празі. У 1910 р. у Києві влаштувався до відділу Волзько-Камського комерційного банку. У 1914 р. переїздить до Катеринослава, де відкрилася філія банку. У 1919-1920 рр. викладав чеську мову в українській гімназії м. Катеринослав, а в 1920-1921 рр. – природознавство у Чаплинській школі. У м. Могилів-Подільський працював секретарем-інструктором окружної спілки с.-г. кооперативів. У 1924 р. повернувся до Києва, де працював у Київській конторі управління нерухомого майна. У лютому 1926 р. працював у сільськогосподарському відділі інституту української наукової мови Всеукраїнської Академії Наук. Станом на 27 вересня 1938 р. – бухгалтер “укр. ринками КНКВТ”⁷⁴ та мешкав за адресою м. Київ, вул. 9-го січня, № 7, квартира 1⁷⁵. Трагічно загинув 1 вересня 1944 року⁷⁶.

⁷⁴ ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 32646, арк. 35. Аббревіатура не розшифрована.

⁷⁵ Там само, арк. 35.

⁷⁶ Режим доступу: <https://uk.m.wikipedia/org>.

Наукове видання

Хронос. Зошит XXIV
Матеріали засідання краєзнавчого клубу
за грудень 2023 року

Під загальною редакцією
Євгена Чернецького

Коректори Олена Бульда, Євген Чернецький
Комп'ютерний набір авторів
Макет Є. Чернецького

На обкладинці
склади Браницьких у Білій Церкві
(редагована світлина)

Підписано до друку 11.12.2023 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура "Palatino Linotype". Друк офсетний.
Зам. №

Друк ТОВ "Білоцерківдрук"
М. Біла Церква, бульвар Олександрійський, 22,
Тел. 045-63-5-16-18